

К.А. Авсыдыкова¹, А.С. Еламанова¹

*¹әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан*

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ҚОҒАМ ЖӘНЕ ЖАЛҒЫЗБАСТЫ АНАЛАР МӘСЕЛЕСІ

Аңдатпа

Отбасы жеке адамның рухани, мәдени, тұлғалық, физиологиялық дамуын жүзеге асыратын негізгі әлеуметтік институт болып табылады. Соңғы жылдардағы жаһандық өзгерістер отбасы институтына, отбасы-некелік қарым-қатынастарға өзінің ықпалын тигізіп, жұртшылықтың алаңдауын туғызып отырған отбасы дағдарысын дүниеге әкелді. Қазақстандық отбасы институтының трансформациялануы дәстүрлі отбасылық қарым-қатынас түрінен өзге жағымсыз үрдістер белең алуына ықпал етті. Соның бірі - қазіргі уақытта жалғызбасты аналардан тұратын толық емес отбасы санының артуы. Мақалада жалғызбасты аналар санының көбеюінің психологиялық, әлеуметтік-мәдени себептері қарастырылады. Жалғызбасты аналар қазіргі заманғы неке-отбасы қатынастарының вариативті бір түрі ретінде сипатталады. Жалғызбасты аналар қатарына ажырасқандар, жесірлер, өзі үшін бала туып алғандар, бала асырап алғандар және т.б. кіргенімен, жасөспірім кезде некеден тыс жүкті болып қалу, алдану кесірінен жастайынан ана атанғандар мәселесі өте өзекті. Бұлардың ара жігін ажырату, жас аналарды оларды әлеуметтік бейімдеу мен қолдау, олардың мәселесіне қоғамдастық пен жұртшылықтың назарын аудару негізгі мақсат болып табылады.

Түйін сөздер: отбасы институты, жаһандану, отбасылық-некелік қатынастар, отбасы құндылықтары, дағдарыс, гендер, толық емес отбасы, жалғызбасты аналар, әлеуметтік бейімдеу

К.А. Avsydykova¹, A.S. Yelamanova¹

*¹al-Farabi Kazakh National University
Almaty, Kazakhstan*

MODERN KAZAKHSTAN SOCIETY AND THE PROBLEMS OF SINGLE MOTHERS

Abstract

The family is the main social institution that carries out spiritual, cultural, personal, physiological development of the individual. Global changes in recent years have led to the emergence of a family crisis, which has an impact on the institution of the family, family and marriage relations and causes public concern. The transformation of the Kazakhstan Family Institute has contributed to the emergence of negative trends, in addition to traditional types of family relations. One of them is an increase in the number of single-parent families consisting of single mothers. The article examines the psychological, socio-cultural reasons for the increase in the number of single mothers. Single mothers are described as a variable form of modern marriage and family relationships. Single mothers include divorcees, widows who have given birth to children for themselves, adopted, etc., however, pregnancy in adolescence outside of marriage, mothers at an early age due to fraud is very relevant. The main goal is to differentiate them, social adaptation and support of young mothers, and to attract public attention to their problems.

Keywords: family institution, globalization, family and marriage relations, family values, crisis, gender, incomplete family, single mothers, social adaptation.

Авсыдыкова К.А.¹, Еламанова А.С.¹

*¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
г. Алматы, Казахстан*

СОВРЕМЕННОЕ КАЗАХСТАНСКОЕ ОБЩЕСТВО И ПРОБЛЕМЫ ОДИНОКИХ МАТЕРЕЙ

Аннотация

Семья является основным социальным институтом, осуществляющим духовное, культурное, личностное, физиологическое развитие личности. Глобальные изменения последних лет привели к появлению семейного кризиса, который оказывает свое влияние на институт семьи, семейно-брачные отношения и вызывает обеспокоенность общественности. Трансформация Казахстанского института семьи способствовала появлению негативных тенденций, кроме традиционных видов семейных отношений. Один из них - увеличение количества неполных семей, состоящих из одиноких матерей. В статье рассматриваются психологические, социально-культурные причины увеличения числа матерей-одиночек. Одинокие матери описываются как вариативный вид современных брачно-семейных отношений. В число одиноких матерей входят разведенные, вдовы, родившие детей для себя, усыновившие и т. д., однако, беременность в подростковом возрасте вне брака, матери в раннем возрасте из-за обмана очень актуальна. Основной целью является их разграничение, социальная адаптация и поддержка молодых матерей, привлечение внимания общественности и общественности к их проблемам.

Ключевые слова: институт семьи, глобализация, семейно-брачные отношения, семейные ценности, кризис, гендер, неполная семья, одинокие матери, социальная адаптация.

Қоғамның үздіксіз даму үстінде болатыны заңдылық. Ғасырлар қойнауына еніп, ежелгі тарихқа шолу жасамағанның өзінде ұлы төңкеріс, дүниежүзілік соғыстармен қатар техникалық жаңалықтарға толы болған XX ғасыр мен жаһандық өзгерістер алаңына айналған XXI ғасырдың басы қоғамның бір орнында тұрмайтынын дәлелдеуде. Бірақ осы өзгерістер қандай бағытта дамыды, оның адамзат баласының қарым-қатынасына әсері қандай болды деген мәселе үнемі талас туғызып отыратыны анық.

Тарихи тұрғыдан алғанда, отбасы ірі қауымдастықтың негізін қалаған бірден-бір генетикалық әлеуметтік алғашқы шағын топ болып табылады. Сондықтан қоғамның саяси-әлеуметтік, экономикалық тұрғыдан қарқынды дамуының адамгершілік қарым-қатынастарға, отбасылық құндылықтарға тигізген ықпалы зерттеушілердің назарын аудартып отырды. Бұл заңды да, себебі отбасы әлеуметтік қауымдастықтың шағын тобы ретінде қоғамның маңызды институттарының бірі болып табылады. Отбасында адам тұлға ретінде қалыптасып дамиды, алғашқы қарым-қатынас тәжірибесін де осы ұяда үйренеді.

Отбасы институтынсыз қоғамның барынша жүйелі дамуын елестету мүмкін емес. Отбасында ғасырлар бойы атадан балаға мұра болып келе жатқан ұлттық құндылықтар, салт-дәстүрлер, тәрбие негіздері өз жалғасын табады. Баланың қоршаған ортаға деген алғашқы көзқарасы отбасында қалыптасады. Қазақ халқындағы «Ұяда не көрсең, ұшқанда соны ілесің» деген қанатты сөзі осының айғағы болса керек. Әрине, отбасында берілетін тәрбиенің мазмұны әулеттің өзіндік сипатына, қалыптасу деңгейіне, отбасыишілік қарым-қатынасқа, үлгі-өнегеге байланыстылығын жоққа шығармаймыз.

Заманауи қазақстандық қоғамда отбасы институтының маңызы ерекше. Біздің мемлекетіміз тарапынан бұған аса зор мән беріліп, Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 6 желтоқсандағы №384 Жарлығымен «Қазақстан Республикасындағы 2030 жылға дейінгі отбасылық және гендерлік саясат тұжырымдамасы» бекітіліп, онда отбасылық институтты дамытудың басты қағидаттары баяндалды [1].

Отбасы адамзат қоғамында түрлі тарихи өзгерістерді басынан кешірді. Бұл өзгерістер кенеттен болған құбылыстардың жетегінде емес, нарықтық қарым-қатынастардың дамуымен бірге өмірімізге етене кірген түрлі жағдаяттардың ықпалымен жүріп отырды. Сондықтан соңғы жылдары отбасында өмір сүру маңызының төмендеуі, бала сүю, тәрбиелеу, әулеттің біртұтастығы сияқты ғасырлар бойғы басымдыққа ие болған құндылықтардың әлсіреуі орын алуда.

Отбасы институтын зерттеуші қазақстандық ғалымдар отбасы мәселесін «қазіргі замандағы жаһандық мәселелердің қатарында» деп санай отырып, оған осы адамзат өркениетіндегі болып жатқан қарама-қайшы үдерістер себеп болып отырғандығын атап көрсетеді. «Дәл осы себептен отбасы даму-

ындағы үрдістер мен бағыттарды талдау мәселесі адамзат өмір сүруінің тұлғалық және әлеуметтік болмысы формасының негізі ретінде» алдыңғы орында болуы тиістігін қадап айтады [2, 5б.].

Егер дәстүрлі отбасын некені заңды тіркеу, балалардың болғанын қалау немесе баланың болуы, отбасылық қарым-қатынастың тұрақтылығы, ер адамның отбасындағы рөлінің басымдығы, ерлі-зайыптылардың бір-біріне адалдығы, әйел адамның шаңырақтың ұйытқысы болып, берекесін кіргізіп отыруы секілді негізгі басымдықтармен сипаттайтын болсақ, отбасы институтының трансформациясы барысында осы белгілер өзгеріске ұшырап, өз мәнін жоғалта бастайды.

Отандық ғалымдар «Қазақстандағы отбасы институты күрделі ауысудан өтуде, оған экономикалық, саяси, психологиялық, тарихи, мәдени факторлар, ішкі жағдайлар және сыртқы жағдайлар әсер етуде» [3, 74б.] дей келе, отбасы институтына екі басты трендтің: дәстүрлену және жаһанданудың әсер ететінін бөліп қарастырады. «Бірінші – патриархалды-тарихи қалыптасқан рухани-мәдени, этностық, діни құндылықтар негізінде отбасылық қарым-қатынастарды сақтау, ұрпақ жалғастырумен байланысты. Екінші тренд – жаһандану – отбасының эгалитарлық типін қалыптастыруға бағытталған дәстүрлі отбасы құндылықтарын жаңасына ауыстыруға әкеледі» деп атап көрсетеді [3, 60б.].

Бұл өз кезегінде некеге тұрмай тұрып, бір шаңырақ астында бірге тұру немесе азаматтық неке, бір жыныстық неке, жалғыздық күй кешу, яғни отбасы құруды мүлде қаламау, саналы түрде балалы болудан бас тарту, ерлі-зайыптылардың басқа ерлі-зайыптылармен интимдік достығы, топтық неке, туыстық неке және тағы басқа дәстүрлі емес отбасы түрлерінің пайда болуына ықпал етті.

Отбасының функционалды-рөлдік құрылымының өзгеруінде әйелдің үлкен әсері бар. Қазіргі замандағы әйел бұрынғыдай «отбасы, ошақ қасында» болуды місе тұтпайды, ол әлеуметтік тұрғыдан қоршаған ортаға танылуды қалайды, соған ұмтылады. Ол кәсіптік мансап үшін бәрін тәрк етуге, кейде сол үшін өз отбасынан бас тартуға әзір болып тұрады. Бұл әсіресе жастар арасында жиі байқалады. Әйелдің отбасындағы ұстанымының өзгеруі туралы айта келе, ресейлік ғалым А.И.Еремеева өзінің «Социальные представления современных женщин об одиноком материнстве» атты еңбегінде «әйелдердің қоғамдық және кәсіби мансаптық белсенділігінің қарқынды өсуі «XXI ғасырдың тыныш революциясы» деп атап көрсетеді [4, 44б.]. Некелік-отбасылық қатынастардың осындай өзгерісі жалғызбасты аналардың санының көбеюіне әкелді.

Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарындағы экономикалық дағдарыс отбасының рухани жағынан тоздыртып, некенің бұзылуына, ажырасуға, баланы тастап кету, балалар үйіне өткізу, ата-ана құқығынан айыру оқиғаларының көбеюіне әкеп соқты. Бірқатар ғалымдар: А.И.Антонов, В.Н.Архангельский, В.И.Бестужев-Лада, А.Кузьмин, В.М.Медков, Е.М.Римашевская, Ю.А.Гаспарян және басқалары отбасында болатын дағдарыстарды анықтайтын әртүрлі белгілерді атайды. Бірақ бұл көзқарастар әртүрлі болғанымен, оның салдарлары көп ретте жалғызбасты аналардың пайда болуына әкеп соғады.

Қазақстандық отбасының сипатты белгілерін және оның дағдарыстық себептерін анықтаған танымал отандық ғалым З.Ж.Жаназарованың еңбегін ерекше атап өткен жөн. «Автор қоғамдық сананы жаңғырту жағдайында отбасы құндылықтарын насихаттауда және бала тәрбиесіндегі отбасының рөлін арттыруда маңызды қадамдарды анықтайды. Заманауи қоғамның рухани-адамгершілік тұрғыдан дағдарысының маңызды себептерінің бірі – бұл отбасының қалыптасқан дәстүрлерінің бұзылуы» [5, 216б.]. Ғалым отбасы шайқалуында материалдық жағдайдың төмендігі мен кедейшілік негізгі түйткілді мәселе екендігін алға тартады.

Материалдық жағдайларды айқындауда еңбектік қатынастарға тоқталған жөн. Бүгінгі қоғамда жұмыстағы қызметтік міндеттерді белгілеу және оны орындау барысында әйелдер ерлермен бірдей қарастырылады, екеуі де осы міндеттерді бірдей атқарады. Бірақ еңбек нарығында қашанда ерлер сұранысқа ие, жұмыс берушілер тарапынан оларға басымдық берілетіні белгілі. Жоғары білімді әйелдерге қарағанда жоғары білімді ер адамдар кәсіптік мансапта жақсы көрсеткіштерге жетеді. Білім беру мен медицина саласында, айлығы аз басқа салаларда әйелдердің үлес салмағы басым. Кішкене баласы бар әйелдердің жұмысқа орналасуы тіпті оңай емес. Міне, осы айтылған факторлар жалғызбасты аналардың экономикалық тұрғыдан төмен позицияда болуының бірден-бір дәлелі болып саналады.

Қоғамда отбасылық қарым-қатынастың бір түрі болып қабылданған осындай жалғызбасты аналар отбасының шығу факторлары әртүрлі. Қазіргі таңда оның жеке тұлғалық қарым-қатынастағы

дағдарыстық жағдайдың кесірінен, яғни жасөспірім уақытта некесіз жүкті болып қалуы себебінен де пайда болатынын жоққа шығармаймыз, бірақ саналы түрде «өзі үшін» дүниеге бала әкелетін аналар саны да көбейіп келеді. Сондықтан екеуіне бірдей баға беру дұрыс емес.

XX ғасырдың ортасынан бастап әйелдердің қоғамдық-саяси қызметке белсене араласуы, эмансипациялық күрестің нәтижелері, экономикалық және мансаптың тұрғыдан белгілі бір жетістіктерге қол жеткізуі әйелдердің отбасылық байланысқа деген көзқарасының өзгеруіне ықпалын тигізді. Осы кезеңде әйелдің қоғамдағы белсенді рөлі, қызметтегі бағындырған белестері дәріптеліп, әулеттің отанасы ретіндегі орны екінші орынға ығыстырылды. Бұл тек қазақстандық қоғамның мәселесі ғана емес, әлемде жиі байқалатын құбылысқа айналып отыр. Сол себепті жасы отыздан кейін ғана отбасы құруды ойланып, өзінің барлық талаптарына сай келетін жар таппаған жағдайда бала туып алуды мақсат еткен қыздар жалғызбасты аналар санын көбейтіп отыр.

Қазіргі статистикалық мәліметтер ажырасу мен некесіз бала табудың көбейгенін алға тартады. Қазақстанда әрбір үшінші неке сәтсіздікке ұшырап, ерлі-зайыптылардың жолы екіге айрылуда. 2011 жылғы есеп бойынша, республикада 160,5 мың отбасы некеге тұрса, оның 44,9 мыңы ажырасып кеткен, яғни 28% неке бұзылған. Ал 2015 жылы бұл көрсеткіштің 35%-ке жеткендігі көңілге өкініш ұялатады [1]. Әр отбасында балалардың бар болатынын ескерсек, олардың ажырасу кезіндегі психологиялық дағдарысы, келешектегі тағдыры мен тәрбиесі бәрімізді ойлантуы тиіс. Осындай ажырасу салдарынан толық емес отбасының саны артып отыр. Тіпті кейде діни радикалды көзқарастың нәтижесінде дін жолымен неке қидырып, артынан көзқарастардың кереғарлығынан толық емес отбасы қатарын көбейтіп жатқандар да аз емес.

Енді 2018 жылғы мәліметтерді талдасақ, республиканың әр өңіріндегі соттарға ажырасу туралы 67 684 арыз келіп түскен, оның көбісі - жас отбасылар, олардың 84% інің кәмелет жасына жетпеген жас балалары бар. Арыздардың 65% -і қанағаттандырылды, басқаша айтқанда 37 030 неке бұзылған. Ең көп ажырасу Алматы қаласы мен Алматы облысында тіркелген. Бір жылда Алматыда 4621 отбасы ажырасса, бұл көрсеткіш Алматы облысы бойынша 3962-ге жетті. 2017 жылмен салыстырғанда Алматы қаласында 2018 жылы ажырасу саны 667 некеге өскен [6, 226.]. Ажырасу фактілері бойынша Қазақстан Республикасы ТМД елдері арасында үшінші орында екені мәселенің өте өзекті екенін аңғартады. The Economist сарапшыларының пікірінше, Қазақстан ажырасулар деңгейі бойынша әлем елдерінің ондығына кірген, яғни 7 орында тұр [7].

Некенің бұзылуы себептерінің арасында мінез-құлықтың сәйкессіздігі, материалдық жетіспеушіліктер алға тартылады. Сонымен қатар ер адамның ішімдікке құмарлығы, тұрғылықты үйдің болмауы, ата-аналардың жас отбасының өміріне ретсіз араласуы, балалы бола алмау, жұбайлардың адал болмауы, сексуалдық сәйкессіздік және тағы басқа себептер некенің бұзылуына себепші болып жатады. Қыз баланың жоспарсыз жүкті болып қалуы себебінен тіркелген неке де кейін ажырасуға әкеп соғып жатады. «Некені бұзу үшін себептер мен уәждердің тізімі кеңейеді, айта кететініміз: материалдықтан (қаржының жетіспеуі, тұрғын үйдің болмауы) психологиялыққа (туыстардың араласуы, неке адалдығын бұзу, құндылықтарды қабылдамау (өзімшілдік, индивидуализм) жылжиды, адамгершілікке жат қылық, отбасы зорлығы және қатігездік басым. Жаңа тренд - отбасылық-некелік қарым-қатынастар дағдарысына әлеуметтік желілер мен Ғаламтордың әсері қосылды» деп жазды зерттеушілер [3, 30-3166.].

Әрине, мемлекет тарапынан ажырасудың алдын-алу, бітімге шақыру, ойлануға уақыт беру сияқты әдістері қолданылып келеді, бұл кей жағдайда өз жемісін беруде. Осылайша 2018 жылы бейбіт жолмен реттеу әдісімен 8709 отбасы ажырасудан бас тартқаны қуанышты жайт.

Жастайынан некеге тұру әрқашан сәтті бола бермейді. Неке туралы Кодекстің 10-бабында әйелдер мен ерлерге белгіленген некелік жас-он сегіз жас. Алайда Кодекстің 10-бабының 2-тармағы «қалыңдық жүктілігі және ортақ бала болған кезде екі жылдан аспайтын мерзімге неке жасын төмендету мүмкіндігін көздейді» [8].

2018 жылғы статистикалық мәліметке сүйенсек, 15-тен 18 жасқа дейінгі 990 қыз және 56 ер бала некелері тіркелген [6, 1296.]. Байқап қарасаңыз, тіркелген ерте некелердің басым көпшілігі кәмелетке толмаған жасөспірім қыздарға тиесілі. Бұл некенің көпшілігі қыз баланың ерте жүкті болып қалу себебінен екенін аңғартса керек.

Соңғы жылдары жасөспірімдер арасында босану саны 4 мыңға жетті. 2014 жылы 5693 қыз бала кәмелетке толмай босанса, 2018 жылы бұл сан 3461ді құрады.

Осылай жастайынан жыныстық қатынасқа түсіп, ерте жүктілікке ұрыну да толық емес отбасы қатарының көбеюіне әкеп соғуда. Сонымен қатар ерте жүкті болудың барлығында дерлік дүниеге бала келіп жатпайды, ең өкініштісі, әрбір бесінші жүктілік абортпен аяқталуда. Ал 2018 жылғы көмелетке толмағандар арасындағы түсіктер саны 1237-ке жетті [6, 1296.]. Бұл өз кезегінде ана мен бала денсаулығының нашарлауына соқтырады.

Біздің қоғамда осы айтылған факторлардың алдын алу бойынша шаралар шоғыры жетілмеген. Әлеуметтік орындар, балалар үйі, кеңес беру орталықтары көбіне осындай жағдайлардың салдарымен, яғни болған істің нәтижесімен жұмыс істеуге бағытталған.

Әлеуметтік феномен ретінде жалғызбасты аналар мәселесін көптеген ғалымдар өз еңбектеріне арқау етті. Дж.Левис, Р.Холман, Дж.Клугмен, Х.Парк, А.Мотивенс, К.Харрис және тағы басқалары әртүрлі өңірлердегі жалғызбасты аналардың әлеуметтік қолдау мәселесін қарастырады. Некесіз отбасының ерекшелігін М.Босанац, А.М.Демидов, Э.Ивер-Жалю, А.А.Клецин зерттесе, ажырасқандар мәселесі Е.Ф.Ачильдиева, Б.С.Павлов, Ю.Б.Рюриков, Л.В.Чуйко, З.А.Янкова еңбектерінде айтылады. Қазақстандық әлеуметтанушы А.Шабденова өз зерттеуін моно ата-аналы отбасының әлеуметтік экономикалық статусын зерттеуге арнаған. Бұл жұмыста Алматы қаласында тұратын моно ата-ана отбасылардың мәселесі кеңінен қарастырылады [9].

Сонымен бірге отандық белгілі ғалымдар К.У.Биекенов, М.С.Аженов, Н.А.Аитов, К.Г.Габдуллина, М.С. Садырова, С.Е. Жусупов, З.Ж.Жаназарова, Г.С.Абдирайымова, Г.Т.Әлімбекова, Н.У.Шеденова, Г.Г.Соловьёва және тағы басқалар заманауи қазақстандық отбасының түрлі мәселелерін сөз етеді.

Жоғарыда аталған ғалымдар тарапынан жалғызбасты отбасылардың экономикалық, материалдық қиындықтары, қалыптасу, пайда болу факторлары зерделенгенімен, жасөспірім кезеңінде жас ана атанған жалғызбасты аналардың мәселелері өз алдына қарастырылмаған. Жалғызбасты аналар қатарына біз жоғарыда келтірген аналардың (ажырасқандар, жесірлер, өзі үшін бала туып алғандар, бала асырап алғандар) барлық санаты кіргенімен, жасөспірім кезде некеден тыс жүкті болып қалу, алдану кесірінен жастайынан ана атанғандар мәселесі өте өзекті.

Мәселені зерттеу барысында соңғы жылдары отбасылық қарым-қатынастың дәстүрлі түрінен өзге жағымсыз үрдістің адам санасында белең алғанын да байқауға болады. «Қазақстанның тең құқықтары мен тең мүмкіндіктері институты» Қоғамдық Қоры, Қазақстандағы Фридрих Эберт атындағы Қордың өкілдігі жүргізген «Қазақстандағы әйелдер мен ерлерге қатысты саясат» гендерлік зерттеу нәтижелеріне тоқталсақ, «некеге дейінгі жыныстық қатынастарға жол беруге бола ма» деген сұраққа «жоқ» дегендердің жауаптың ең жоғарғы көрсеткіші Шымкент қаласына тиесілі болса (73,2%), Қарағанды тұрғындарының 64,5% және Павлодар тұрғындарының 28,9% осы пікірде. Некеге дейінгі жыныстық қатынасты қолдағандардың көбісі жастар, яғни 31-45 жас аралығындағылар (31,1%). «Иә» деген жауапты таңдағандардың арасында қалалық тұрғындардың үлесі басым (26,6%). Сауалнамаға қатысушылардың 10%-і азаматтық некеге қарсы еместігін білдірген. «Жағдайы нашар, тұрмыс құрмаған әйел жоспарсыз жүкті болып қалса, баланы тууы керек пе, әлде түсік жасатқаны жөн бе» деген сауалға баланың өмірге келуін қолдағандар үлесі - 85,1%, қарсы болғандар 7,2% [10, 21, 276.]. Бұл біздің қоғамдағы отбасы құндылықтарының әлсірегендігіне дәлел бола алады. Егер бұрын некесіз бала туған ана деген өте сирек кездесетін, тіпті кездескен жағдайда оның тәрбиесінде кеткен кемшін тұстарды қоршаған орта айыптап, қоғамнан аластатса, қазіргі заманда адамдар оларды күнделікті өмір сүрудің бір бөлігіндей қабылдайды. Қазіргі қоғам керісінше, жалғызбасты аналардың әлеуметтік жағдайын норма ретінде қабылдауға бейім болып, олардың статусын қорғауға дайын тұрады. Жалғызбасты аналар да өзінің осы жағдайын көп жерде бетке ұстап, қымсынбай, кейде міндет қылып, еркін айта беретін дәрежеге жеткен.

Енді жалғызбасты аналар саны үлкен қалаларда көп болуы мәселесіне тоқталайық. Жалпы алғанда Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің 2020 жылғы 1 наурыздағы мәліметі бойынша, еліміздегі халық саны 18671,9 мың адам, оны ішінде қалалықтар – 10932,3 мың (58,5%), ауылдықтар – 7739,6 мың адамды (41,5%) құрады. Былтырғы жылдың осы мерзіміндегі мәліметпен салыстырғанда халық саны 1,3% өсті, ол әсіресе Алматы қаласы (65,6 мың адам), Нұр-Сұлтан қаласы (58,5 мың адам) және Түркістан облысында (33,1 мың адам) ерекше байқалды [11]. Байқасаңыз, ірі қалалардағы тұрғындар саны жыл сайын өсіп келеді. Тұрғын саны көп болған сайын ажырасу саны да көбейе түсетіні заңды. Екіншіден, қалалықтар мен ауылдағылардың ұлттық дәстүрлер, отбасы құндылықтары, өмір сүру салты туралы көзқарастары әртүрлі екенін

ұмытпағанымыз жөн. Ауылда берік те үлгілі отбасы болуды дәріптейтін қазақтың дәстүрлі мәдениеті сақталған, үлкендерді сыйлау, олардың ақылын тыңдау әлі де өз күшінде. Ауылдың қалыптасқан тұрмыс-тіршілігі, салт-дәстүрі отбасылық-туыстық қатынастарды реттеп отырады. Ал қалалық тұрғындардың отбасылық құндылықтары ауыл тіршілігінен бөлек, ауылда әрбір отбасының өмірі елдің көз алдында өтсе, қалалықтар оқшау өмір сүреді, олар ата-анасынан өзге ешкімнің сөзіне тәуелді бола бермейді.

Ауыл мен қаланың өмір ағысы да әртүрлі, ауыл бірқалыпты тіршілік етсе, қалалықтар өмірі зуылдап, жылдам өтіп жатады. Бұл өз кезегінде отбасылық қарым-қатынастарға өз ізін қалдырып отырады. Қалада адамдар асығыс некеге тұрады, ұнатпаса тез ажырасып та жатады. Ауылда ажырасу белгілі бір кезеңдерден, үлкендер алдынан өтеді.

Тағы бір үлкен мәселе, жаһанданудың өміріміздің барлық саласына етене енуі. Интернет жаңалықтары, өте көп ақпараттар ағыны (әрине, олардың бәрі пайдалы емес), әлеуметтік желілердегі өмір, шетелдік фильмдер мен телебағдарламалардағы насихатталатын өмір сүру қалпы біздің санамызға сіңіп, рухани құндылықтардың өзгеруіне әкелді, сол фильмдердің сценарийлері шын өмірде қайталануда. Ажырасулар, бірінің көзіне бірі шөп салу, некеге бірнеше рет отыру, толық емес отбасы болуды дәріптеу, ер адамды сыйламау, балалы болуға асықпау және тағы басқалар – біздің санамызға жат, шетелдік ағымның нәтижесі. Тамыры тереңде жатқан ұлттық дәстүрлер трансформацияланып, әлемдік жаһандануға жұтылудың аз алдында тұрғанымыз дабыл қаққызатын жайт.

Міне осы жағымсыз тенденцияның нәтижесінде пайда болған жас жалғызбасты аналарды өмірге бейімдеу мәселесі өте маңызды. Әлемдегі барлық жаңалықтарды талғамсыз сіңіре беру проблеманы тереңдетті, өкінішке қарай, оның салдарын жоюдың әзірге дайын тәртібі жоқ.

Некесіз бала құшақтаған жас аналар барлық жағынан өте тәжірибесіз, материалдық жағынан дайын емес, жастығына байланысты, әрі «ойнақтап жүріп, от басқаны» себепті айналадағылардан қолдау көрмейді, үлкен қалада сүйеніші жоқ - бұл факторлардың барлығы оларды тығырыққа тірейді. Дер уақытында әлеуметтік бейімдеу шараларының болмауы жас аналардың жаңа туған балалардан бас тартуына, балалар үйіне өткізуіне, көшеде, қоқыс жәшіктеріне нәрестені тастап кету оқиғаларының жиі қайталануына, аналар мен балалар арасындағы суицидтер мен өлім-жітімдердің көбеюіне әкеп соқтырып жатыр. Сондықтан дағдарысқа ұшыраған жас жалғызбасты аналарды әлеуметтік бейімдеу мәселесі біздің негізгі зерттеу нысанымыз болмақ.

«Жалғызбасты аналар» түсінігі әр елдерде әртүрлі қарастырылады, айталық, көрші Ресейде ешқашан тұрмыс құрмаған, жалғыз өзі бала тәрбиелеп отырған әйелді атайды. Кейбір елдерде біз жоғарыда атап көрсеткендей, жесір қалған, ажырасқан немесе баласының биологиялық әкесінен бөлек тұратындарды осы санатқа қосады.

Қазақстанда мәселе басқаша. Қазақ халқының дәстүрлі мәдениетінде қыз баланың өз үйінде, оң жақта отырып жүкті болуы сүйекке таңба салатындай масқара болып саналатын, осындай қызы болған әулет көпке дейін ұяттан жерге кіріп, ешкімге қарсы пікір айта алмайтындай дәрежеде болатын. Бұндай оқиға тым аз кездесетін, содан болар, «жалғызбасты ана» түсінігі сөздік қорымызда болмаған. «Қыз өссе-елдің көркі», «қыз-қонақ» деп ерекше қадір тұтқан қызының абыройсыз қалуы қазақ халқы үшін өте ауыр болған. Дәстүрлі ислам дінінде де аса күнәлі істердің бірі - некесіз туған бала тапқызу және табу. Қазақ халқы мұны қолдамаған, әулетті «дүйім жұрттың алдында жер етті» деп намыстанып, сол қызды, оның ата-анасын елден көшіріп те жіберген оқиғалар болған. Некесіз бала туу мәселесіне барынша қатал қараған, қыз баласының тәрбиесіне ерекше көңіл бөлген біздің халқымыздың ішінде осы бір келеңсіз жайттың белең алып бара жатқаны жұртшылықты алаңдатуда. Қазіргі таңда қоғам баланың некесіз өмірге келуінің себебін іздеп жатпай, сондай жағдаймен дүниеге бала әкелген жалғызбасты аналардың құқықтары туралы көбірек айтатын болды. Әрине, гуманды қоғамның басты қағидаты - әлсізге көмек қолын созу, оны қолдау екенін түсінеміз, бірақ біз осындай жағдайға қалай жеттік, некесіз балалар, оны өсіріп отырған жалғызбасты аналар неліктен көбейіп жатыр, рухани жұтандануымыздың астарында не жатыр деп алаңдамауымыздың арты қиынға айналары сөзсіз.

Осы жағымсыз жағдайға отбасы құндылықтарының әлсіреуі, отбасы тәрбиесіне жеткілікті дәрежеде көңіл бөлінбегені ықпал етіп отыр. Соның нәтижесінде жалғызбасты аналар бәріміз үшін қалыпты ұғымға айналып барады. Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің депутаты, отбасы мәселелерін қарастырып жүрген қоғам қайраткері Оразкүл Асанова былай дейді: «Бізде баланы өздері ғана тәрбиелеп отырған жалғызбасты аналар саны артып келеді. «Өзім үшін туып алдым» деп тұрмысқа

шықпаған, ажырасқан әйелдер көбейді... Тәуелсіздігімізді алған кезде балалар өздері қалағандарын жасасын, қысымшылық көрсетпейік дедік. Тура сол кезде, соны күтіп тұрғандай, бізге жан жақтан ақпараттық ағын келді. Теледидардан, баспасөз беттерінен неше түрлі анайы суреттер көрсетіліп, әртүрлі ақпараттар таратылды. Жастар ерте жыныстық қатынасқа барып, ол кеңінен насихаттала бастады» [12]. Соның себебінен қыздардың оң жақта отырып бала тапқанына я өзі қымсынбайтын, я қоршаған ортасы намыстанбайтын кезеңге келіп жеттік.

Қазақта некесіз туған баланы «көрдемше» деп атаған [13, 417б.]. Соңғы он жылда осындай баланың саны 68 мыңнан асып жығылады. Бір жетімін көзден таса қылмаған қазақ үшін бұл тым көп сан. «Көр» сөзінің мағынасын түсінетін әрбір қазаққа осымен түбірлес «көрдемше» сөзін түсіндіріп жату артық болар. Тегін білмейтін, білсе де оны еркін айтып жүруге құқығы жоқ некесіз дүниеге келетін балалардың санының көбейіп бара жатқанына кім кінәлі, оның алдын алу бағытында қандай шаралар атқарылуы керек деген мәселелер бүгінгі күні өте өзекті болып отыр. Бұл тек шарасыздықпен налып айтылып қоятын мәселе емес, мемлекеттік, ұлттық дәрежеде қолға алынатын әлеуметтік құбылыс. Себебі де түсінікті, жалғызбасты аналар тәрбиесінде өскен кейбір балалардың әлеуметтік қиындықтар туғызатыны жасырын емес.

Жалғызбасты аналар мәселесінің шығу төркінін зерделеу барысында біз тарихқа шолу жасадық. Кеңес үкіметі құрылған алғашқы жылдары отбасын қоғамның, қоршаған тәрбиелеуі басты орында болды, жеке тұлға өзінің отбасылық қарым-қатынасы үшін жұртшылықтың алдында жауапты болды, ажырасулар айыпталып отырды. Заң бойынша неке тіркелмеген жағдайда баланы асырау, тәрбиелеудегі бар ауыртпалық әйелге түсті. Бұның өзі некесіз бала дүниеге келуіне еркек емес, әйел кінәлі дегенді білдіретін. Кейінірек бұндай көзқарас аздап әлсірей бастады. 60 жылдары жалғызбасты аналарды баласы 14-ке келгенше жұмыстан шығаруға тыйым салынып, кейбір мекемелерге оларды тұратын орынмен қамтамасыз ету міндеттелді, санаторий мен балалар лагеріне жолдамалар бірінші кезекте жалғызбасты аналарға ұсынылды. Жалғызбасты аналар аз қамтылған отбасы санатына жатқызылып, оларға тегін оқу, тегін түскі тағам сияқты жеңілдіктер берілді. Бала - болашақтағы жұмыс күші, сондықтан оны асырап отырған әйелдерге жеңілдік жасау қажеттігі осы тұрғыдан дәлелденді. Осы кезеңде жалғызбасты аналардың пайда болуы, біріншіден, олардың еркектерге қоятын талаптарының тым көптігінде, екіншіден, әйелдер өздерінің қиын мінезінің кесірінен жар таба алмайды деген пікір қалыптасты. Бірақ қалай болғанда да қоғамның жалғызбасты аналарға қарым-қатынасы жағымды болмады. Жұртшылықтың басым көпшілігі «әйелдер өздерінің ойсыз, жеңіл өмір сүру дағдысымен осындай жағдайға жетті», «бұған өзі кінәлі, ол мемлекет тарапынан жеңілдіктерге ие болуға ешқандай қақысы жоқ» деген есептеді. Осындай жағымсыз көзқарас ажырасқан әйелдерге де қатысты еді.

Бұрынғы КСРО елдерінде некесіз бала туу кеңес әйеліне жат қылық деп саналып, құпталмады. Ал компартия мүшесі болған ер адамдар үшін ажырасу, екінші неке құру моральдық азғындаудың белгісі саналып, мансаптық дәрежесіне нұқсан келтірілді. Сондықтан ажырасудың саны өте аз болды.

Қайта құру жылдардағы өзгерістер некелік қатынастарға өз ықпалын тигізді, кеңестің идеология жойылып, оның орнына батыстың саясаты үстемдік ала бастады. Адамдар некесіз бір шаңырақ астында өмір сүріп, бір-бірінің алдында жауапкершілік алмауға үйренді, ажырасулар, жалғызбасты аналар көбейе бастады.

Осылайша отбасы институты түбегейлі трансформацияны бастан кешірді. Тіпті толық отбасы ішінде ғасырлар бойғы адамның қалыптасқан әйел мен ер адамның рөлдері ауысып, өзгеріске түсті. Бұрын отбасыны материалдық жағынан қамтамасыз ету міндеті, яғни асырау ер адамның мойнында болса, қазір бұл рөл әйел мен еркек арасында теңдестіріле бастады. Кей жағдайда қаражат табу жағынан ер адамнан артық түсіп жататын іскер әйелдер аз емес. Әйел экономикалық тұрғыдан еркекке тәуелсіз болып, некеге тұруды қажетсінбей жатады.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келсек, жалғызбасты аналардың пайда болуына ықпал ететін жағдайларды атап өтеміз:

- некеге дейінгі жыныстық қатынастың кеңінен таралуы;
- отбасындағы гендерлік рөлдердің өзгеруі;
- эмансипация;
- некелік градиент;
- қазіргі жастардың некеге дайын болмауы;

- отбасы құндылықтарының құлдырауы және т.б.

Жалғызбасты аналардың ішінде кейбір жағдайда «алып қашу» салтымен некеге отырып, кейін өз үйіне қайта келу немесе өз еркінен тыс жыныстық қатынасқа түсіру (зорлау) жағдайына ұшырағандар да бар екенін жоққа шығармаған жөн. Аталмыш фактілер бұқаралық ақпарат беттерінде, әлеуметтік желілерде, қылмыстық хроникаларда ішінара айтылғанымен, өз алдына зерттеу нысаны бола қойған жоқ.

Осындай әртүрлі жағдайлар ықпалымен жалғызбасты аналар қатарын көбейткендердің тіршілік ету дағдысы, бала тәрбиесіне қарым-қатынасы, өз басындағы жағдайды қабылдауы, туындаған мәселелерді шешуі, тіпті жалпы өмір сүруге деген көзқарасы бөлек. Әдетте толық отбасында орындалатын бірқатар функцияларды, атап айтқанда, репродуктивтік, тәрбиелік, шаруашылықтық-экономикалық, қоршаған ортамен қарым-қатынас орнату және т.б. ерлі-зайыптылар кезектесіп атқаратын болса, жалғызбасты аналар осының бәрін өз мойнына алады. Аталған функцияларға жас жалғызбасты аналардың әдетте дайын бола бермеуі заңды құбылыс. Әсіресе бала дүниеге келген алғашқы айларда жалғызбасты аналардың психологиялық, материалдық дағдарысы өте жиі кездеседі. Сондықтан жас жалғызбасты аналарды әлеуметтік бейімдеу мен қорғаудың түйткіл мәселелерін шешуді ұсыну ғылыми негіздеуді талап етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасында 2030 жылға дейінгі отбасылық және гендерлік саясат тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 6 желтоқсандағы №384 Жарлығы. Электрондық ресурс. Қол жеткізу режимі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1600000384>

2. Шаукенова З.К., Соловьева Г.Г., Бурова Е.Е. Отбасы – Қазақстан қоғамы тұрақтылығының факторы / З.К. Шаукенованың жалпы редакциясымен. Институт семьи как фактор стабильности казахстанского общества / Под общ. ред. З.К. Шаукеновой. – Алматы: ҚР БҒМ Философия, саясаттану және дінтану институты, 2014. – 222 б.

3. «Қазақстандық отбасылар-2019» Ұлттық баяндамасы. Авторлар: Өскембаева М.Ә., Бурова Е.Е., Резвушкина Т.А., Әлжанова А.К., Соловьева Г.Г., Сәлімбаев Е.Х. «Қазақстанның тең құқық пен тең мүмкіндік институты» Қоғамдық Қоры. – 252 б.

4. Еремеева А.И. Социальные представления современных женщин об одиноком материнстве. Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук. Москва – 2016. – 173 стр.

5. Жаназарова З.Ж., Семья в современном Казахстане: состояние и перспективы развития.// Сборник материалов VI Конгресса социологов Казахстана. – Астана. – 2018. - С.216-223.

6. 2018 жылғы Қазақстан Республикасындағы балалардың жағдайы туралы баяндама. Авторлар: С. Джандосова, А. Е. Шарипбаева, Т. В. Кудашева, О. В. Николаева, Н. Ю. Байтугелова, Ф. С. Джандосова, Ш. К. Смагулова және т.б. – Нұр-Сұлтан, 2019, – 173 бет.

7. The Economist. World in Figures. <https://worldinfigures.com/rankings/topic/32>

8. Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі (11.01.2020ж. өзгертулер мен толықтырулармен). Электрондық ресурс. Қол жеткізу режимі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518>

9. Шабденова А.Б. Социально-экономический статус монородительских семей крупного города (на примере г.Алматы). Диссертация на соискание доктора философии (PhD). Алматы, 2020, - 139 стр.

10. Өскембаева М.Ә., Резвушкина Т.А., Бейсенова А.А. Қазіргі Қазақстандағы әйелдер мен ерлерге қатысты саясат. Қазақстандағы Фридрих Эберт атындағы қор өкілдігінің қолдауымен «Қазақстанның тең құқық пен тең мүмкіндік институты» қоғамдық қоры (Алматы) жүргізген гендерлік зерттеу, 2017 жыл

11. ҚР ҰЭМ Статистика комитеті. Статмәліметтерге сұраныс 01.03.2020. <https://stat.gov.kz/>

12. Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің депутаты Оразкүл Асановамен «Отбасыға қатысты мемлекет тарапынан заң керек» атты сұқбат. «Отбасы және тәрбие» журналы. 2014 жылғы 23 шілде. Электрондық ресурс. Қол жеткізу режимі: <http://www.parlam.kz/kk/blogs/asangazy/Details/4/23239>

13. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. Жалпы редакциясын басқарған Т.Жанұзақов.- Алматы: Дайк-Пресс, 2008.- 968 б.

References:

1. Qazaqstan Respublikasynda 2030 zhylga dejingi otbasylyq zhәне genderlik sayasat tuzhyrymdamasyн bekitu turaly Qazaqstan Respublikasy Prezidentinin 2016 zhylzy 6 zheltoqsandagy №384 ZHarlyzy. Elektronдыq resurs. Qol zhetkizu rezhimi: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1600000384>
2. Shaukenova Z.K., Solov'eva G.G., Burova E.E. Otbasy – Qazaqstan qozamy turaqtylyzynyn faktory / Z.K. Shaukenovanyн zhalpy redakciyasymen. Institut sem'i kak faktor stabil'nosti kazahstanskogo obshchestva / Pod obshch. red. Z.K. SHaukenovoj. – Almaty: QR BFM Filosofiya, sayasattanу zhәне dintanu instituty, 2014. – 222 b.
3. «Qazaqstandyq otbasylar-2019» Ultyyq bayandamasy. Avtorlar: Oskembaeva M.Ә., Burova E.E., Rezvushkina T.A., Alzhanova A.K., Solov'eva G.G., Salimbaev E.H. «Qazaqstannyң ten qyqyq pen ten mymkindik instituty» Qogamdyq Qory. – 252 b.
4. Ereemeeva A.I. Social'nye predstavleniya sovremennyh zhenshchin ob odinokom materinstve. Dissertaciya na soiskanie uchenoj stepeni kandidata psihologicheskikh nauk. Moskva – 2016. – 173 str.
5. ZHanazarova Z.ZH., Sem'ya v sovremennom Kazahstane: sostoyanie i perspektivy razvitiya.// Sbornik materialov VI Kongressa sociologov Kazahstana. – Astana. – 2018. - S.216-223.
6. 2018 zhylzy Qazaqstan Respublikasyndaгы balalardyң zhaздajy turaly bayandama. Avtorlar: S. Dzhandosova, A. E. SHaripbaeva, T. V. Kudasheva, O. V. Nikolaeva, N. YU. Bajtugelova, F. S. Dzhandosova, SH. K. Smagulova zhәне t.b. – Nыр-Sylytan, 2019, – 173 bet.
7. The Economist. World in Figures. <https://worldinfigures.com/rankings/topic/32>
8. Neke (erli-zajyptylyk) zhәне otbasy turaly Qazaqstan Respublikasyнyң 2011 zhylzy 26 zheltoqsandagy № 518-IV Kodeksi (11.01.2020zh.өзгertuler men tolyқтыrularmen). Elektronдыq resurs. Qol zhetkizu rezhimi: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518>
9. SHabdenova A.B. Social'no-ekonomicheskij status monoroditel'skih semej krupnogo goroda (na primere g.Almaty). Dissertaciya na soiskanie doktora filosofii (Rhd). Almaty, 2020,- 139 str.
10. Oskembaeva M.Ә., Rezvushkina T.A., Bejsenova A.A. Qazirgi Qazaqstandagy ajelder men erlerge aqatysty sayasat. Qazaqstandagy Fridrih Ebert atyndaгы qor jkildiginiң goldauymen «Qazaqstannyң ten qyqyq pen ten mymkindik instituty» qozamdyq qory (Almaty) zhyrgizgen genderlik zertteu, 2017 zhyl
11. QR UEM Statistika komiteti. Statmәlimetterge syranys 01.03.2020. <https://stat.gov.kz/>
12. Qazaqstan Respublikasy Parlamenti Mazhilisiniң deputaty Orazkyl Asanovamen «Otbasyға қатysty memleket tarapynan zaң kerek» atty syqbat. «Otbasy zhәне tәrbie» zhurnaly. 2014 zhylzy 23 shilde. Elektronдыq resurs. Qol zhetkizu rezhimi: <http://www.parlam.kz/kk/blogs/asangazy/Details/4/23239>
13. Qazaq tiliniң tysindirme sjzdigi. Zhalpy redakciyasyn basqargan T.ZHanyzaqov.- Almaty: Dajk-Press, 2008.- 968 b.